

Проект «Тос чузун малым»

**ВЫПОЛНИЛИ: УЧАЩИЕСЯ 2 КЛАССА
МБОУ СОЛЧУРСКОЙ СОШ**

Чылгы мал

Чылгы – нити Ады азы кодан чылгы дээр, он ийичылдын чеди дугаарында аът чыл кирген.

Бе – торуур кыс мал.

Кызырак – назыны уш харлыг, бир дугаар торуур мал, кызырак доненде торуур, оон ынай кулуннуг бе дээр.

Кулун – бенин чаш толуг, назыны бир хар чедир, эр кулун база кыс кулун дээр.

Богба – бир харлыг, эр богба азы кыс богба дээр.

Чаваа – назыны ийи харлыг, ону хунан дээр.

Донен мал – назыны уш харлыг, эр донен мал, кыс донен мал дээр.

Аът – чазап каан эр, чедишкен аът азы мунар аът дээр. Чазап каан чылгы малды аът санынга киир санаар, бир чамдыкта чазап каан эмдик чавааны шала мунган болур азы эмдик хевээр салыптар, ынчангаш ону эмдик аът дижир.

Кыжаалан – дижин дужуруп чоруур чаваа мал.

Карангы чалы – бештен сес хар чедир эр аът, холге аьды.

Соок-диш – назыны тос азы он хар чеде берген болгаш кырып бар чоруур аът.

Дижиг улчуя берген – эьди шуурелип, кырый берген аът.

Аскырык – урелиг мал, чазаттынмаан болгаш назыны ийи-уш харлыг.

Аскыр – чазаваан болгаш урелиг эр мал, назыны чедишкен болган.

Аътты ыдыктап чораан. Ыдыктыг аътты эр ээзи мунар, ачыжаа черле берип болбас, чуле кырып олур. Аътты шыырак хам кижиги ыдыктаар. Хам аътты ыдыктааш, челинге база кудуруунга ак пос баглап каар. Ыдыктыг аъттол огнун улуг, биче кижилеринин сунезинин камгалап чоруур болгаш байыырынын сулдези дижир.

Чылгы малдын чузуну янзы-буру болгаш хувулгаазын хевирлиг. Челин, кудуруун барымдаалап адагылаар: чарб-челдиг, чайык-челдиг, шыдын-кудуруктуг, уялыг-кудуруктуг суг-суг дигилээр.

● Чайын аалдарда мал

● Тевелер

Тевенин ажыы кончут улуг

- Адан тевени ийи харлыындан эгелеп мунар болгаш чуък чудурер кылдыр оредип алыр. Кыс тевени база ажылга ажыглаар кылдыр ооредип аар. Кандыг-даа теве уш хар чедерге, кижиге ажыын коргузер мал кылдыр шуут ажыглай бээр.
- Тевени холге кылдыр ажыглаар. Тевени мунуп алгаш, аян-чорук кылып болур, аалдар аразынга мунуп болур. Тевени чонактап алгаш, мунуп болур. Тевени эзертеп алгаш, мунуп болур.
- Теве чуък чудуреринге кончут таарышкан болгаш моге-шыырак амытан. Тевени черге чыттырып алгаш, чуък чудурер.
- Тевени шанактап база болур.
- Тевени тергелеп база болур.
- Тевени тара тарыырынга ажыглап болур. Ийи аът соортур андазынны чангыс теве соортуп шыдаар, кужу кончут улуг.
- Тевени сиген кезеринге база ажыглап болур. Ийи теве сиген кезер бир машинага кончут тааржыр, чеже-даа гектар черни бир хун кестирип кааптар, черле могоар-шылаарын билбес амытан.
- Теве-биле хопээн соортурге, мажак безин чок болур.
- Тыав чон тевени ховар мал дээр. Тевенин суду хоюг, дугу чымчак болгаш эъди чаагай. Теве – ховулуг чернин малы, даглыг черге эге таарышпас – чуглуп олуп каар.
- Теве черле чудап олбес. Тевенин чиир чувези бир янзы – бедик болгаш, Кызыл-хараган, инек-хараган баштарын кээп чиир, шагар-оът чиир, ыяштын бедикте элбин будуктарын чиир. Улуг хар чааптарга, теве оътту казып оъттаар амытан.
- Тевени ыдыктаар, колдуунда буураны ыдыктаар.

Хой

- он ийи чылдын сес дугаарыгга кирген мал болур.
- Тогду – баштайгы хураганын бир дугаар торуп турар хой, оон назыны ийи харлыг азы хунан хой.
- Кызыр хой – торувээн кыс хой азы бир чылын торувээн хой.
- Хураган – хойнун чаш толугу, бир хар чедир нити ады. Кыс хураган азы эр хураган деп база адаар.
- Ылым чаш хураган – чаа торуттунген хураган.
- Доруккан хураган – бир айдан уш ай четкен хураган.
- Часкылак – чазын торуттунген хураган.
- Кукулек – кузун торуттунген хураган.
- Дотпе – дорт айдан беш ай чедир хураган.
- Шилег – чазап каан хунан, назыны ийи харлыг.
- Иртчигеш – чазп каан болур, назыны ийи хардан уш хар чедир.
- Ирт – чазап каан болур, уш хардан ору назылыг, чедишкен мал болур.
- Кошкаржыгаш – урелиг мал, чазаваан болгаш назыны ийи харлыг.
- Кошкар – урелиг мал, чазаваан, бир кодан хойга бир кошкар чоруур.
- Каран чудулге турар шагдан бээр хойну ыдыктап чораан болгаш изиг тыныштыг мал дээр. Уруг-дарыг челбирге бээрге, ыдыктыг хойнун изиг тыныжыгга тынгырап ёзулал база турган.

Ошку

- Ошку – ниити Ады, торуур кыс ошку, азы бир дугаарторуп турар ошку, анайлыг ошку.
- Хайдак ошку – оглу олуп калган ошку.
- Дузак – ийи харлыг ошку азы хунан ошку, бир дугаар торуп турар ошку, анайлыг дузак.
- Кызыр ошку – анайлаваан ошку азы бир чылын торувейн барган ошку.
- Анай – ошкунун бир хар чедир оглу, ниити ады, кыс анай, эр анай.
- Оскуспеек – чашта иези олуп калган чаш анай.
- Ылым чаш – тендинейндир кылаштап турар чаш анай.
- Доруккан анай – уш ай четкен, азы сиген чиптер апарган анай.
- Часкылак – чазын торуттунген анай.
- Сейнек – эр анайны чазап капканы, назыны ийи хар чеикен болур.
- Серге – эр анайны чазап кааны, назыны уш хар ашкан болур.
- Хуна – чазаваан эр анай, урелиг мал, назыны ийи хардан ору. Суткур, эъткир болгаш мого-шыырак уктуг эр анайны хуна кылдыр салып алыр. Бир кодан ошкуге бир хуна чоруур.
- Ошкуну назын аайы-биле адаары тускай чурумнуг болур.
- Хунан ошку – ийи харлыг.
- Донен ошку – ийиден уш хар чедир назылыг.
- Алды диштиг ошку – уштен дорт хар чедир ошку.
- Чедишкен ошку – дорттен беш хар чедир ошку.
- Ошкунун он-чүзунун дугунун аайы-биле адаар.
- Кара хайдак, ак хайдак, сарыг ошку, донгу рак ошку, калчан сарыг ошку, чалбак-кок ошку.

Сарлык

ЯК

Сарлык – нити ады.

Торуур сарлык – кыс сарлык.

Сарлык бугазы – будурукчу мал, урелиг мал.

Сарлык шарызы – чазап каан эр сарлык, инек болза шары.

Сарлык бызаазы – нити ады, назыны бир хар чедир, сарлыктын кыс бызаазы деп чугаалаар.

Молдурга – назыны бир харлыг азы ийи хар чедир, эр молдурга, кыс молдурга дижир.

Хунан – назыны ийи харлыг азы уш хар чедир, эр хунан азы кыс кыс хунан дижир.

Донен сарлык – бир дугаар торуур сарлык, назыны уш харлыг азы дорт хар чедир болур. Эр донен азы кыс донен дээр.

Сувай сарлык – бир чылын торувейн барган кыс сарлык. Бир чамдыкта уш-дорт чыл чедир торувейн баар азы сувайлыга бээр сарлыктар турар.

Улуг сарлыктар – торуур сарлыктар, шарылар. Оларнын назыны беш-алды харлыг болгулаар. Ол назын узинин сарлыктарын кара чугаада бештиг дээр – ол болза беш харлаан сарлык. Оон ынай чедилиг, сестиг, тостуг, оннуг, он бирлиг, он ийилиг суг дээр.